

С. 61

Праверым сябе. 1. Назавіце і пакажыце на карце асноўныя рэкі кантынента. Якая з іх самая доўгая ў свеце? 2. Чаму Амазонка — самая паўнаводная рака зямнога шара? 3. Якія азёры па паходжанні катлавін пераважаюць? 4. Што такое лагуна? 5. Як утвараюцца і дзе сустракаюцца саланчакі? 6. Чаму ў Паўднёвай Амерыцы мала ледавікоў?

Ад тэорыі да практыкі.

1. Прасачыце па карце «шлях» Амазонкі, вызначце яе буйныя правыя і левыя прытокі. 2. Выберыце лішнія: а) Конга, Парана, Арынока, Нігер; б) Ціцікака, Танганьіка, Маракайба, Вікторыя. 3. Выкарыстоўваючы тэкст параграфа, расшыфруйце воблака слоў і дайце яму загалавак.

Клуб дыскусій. Як вы думаеце, у якой частцы мацерыка сустракаюцца рэкі з аднолькавай назвай Рыа-Салада (з іспанскай — «салёная рака»)?

Клуб знаўцаў. 1. Запішыце ролік у TikTok «Пяць незвычайных фактаў пра Паўднёвую Амерыку» і папрасіце сяброў ацаніць яго. 2. Уявіце, што вы блогер і збіраецеся правесці стрым падчас сплаву па Амазонцы. Збярыце цікавыя факты і важную інфармацыю пра раку.

Практычная работа 4. Параўнальная характарыстыка рэк Амазонкі і Ніла па плане.

§ 20. Прыродныя зоны Паўднёвай Амерыкі. Ахова прыроды

Успамінаем. Якія расліны і жывёлы называюцца эндэмікамі?

Даведаемся. Пра багацце флоры і фаўны Паўднёвай Амерыкі. Пра вышынную пояснасць Андаў. Пра абязлесенне «зялёнага кантынента».

Разважаем. Чаму вільготныя экватарыяльныя лясы — самыя багатыя па разнастайнасці відаў раслін і жывёл на планеце?

1. Прыродныя зоны. Паўднёвая Амерыка размяшчаецца ў шасці геаграфічных паясах. (*Якіх?*) Яе шырокая паўночная частка ляжыць у гарачым цеплавым поясе, таму найбольшыя плошчы займаюць экватарыяльны і субэкватарыяльны паясы. **Паўднёвую Амерыку называюць «зялёным кантынентам»:** лясныя прыродныя зоны ахопліваюць 47 % яе плошчы ($\frac{1}{4}$ лясоў планеты).

У Заходняй Амазоніі і на прылеглых схілах Андаў размешчана зона **вільготных экватарыяльных лясоў** на бедных чырвона-жоўтых фералітных глебах. Аляксандр фон Гумбальт назваў гэтыя лясы гілеямі (мясцовае насельніцтва — сельвай).

Паўднёвая Амерыка падарыла чалавецтву шмат культурных раслін: бульбу, тамат, тытунь, ананас, гевею, какаву, арахіс.

С. 65

Гілея — вільготны экватарыяльны лес.

Гілеі Паўднёвай Амерыкі — найбагацейшыя па відавым складзе лясы на планеце. Клімат тут не мяняўся больш за сотню мільёнаў гадоў, адбывалася назапашванне відаў раслін і жывёл. У гілеях Паўднёвай Амерыкі расце каля 45 тысяч відаў раслін, у тым ліку 4000 відаў дрэў. **Адрозніваюць затапляльную, незатапляльную і горную гілею.** У затапляльных рачных поймах растуць збедненыя лясы з цэкропіі, пад полагам дрэў на паверхні вады плаваюць гіганцкія вікторыі рэгіі (мал. 123).

Мал. 123. Вікторыя рэгія

На водападзелах растуць багатыя, густыя, шмат'ярусныя (да 5 ярусаў) незатапляльныя лясы. Вышэй за іншыя (да 40–50 м) узнімаюцца баваўнянае дрэва (сейба) і берталецыя, якая дае бразільскі арэх, — яны ўтвараюць верхні ярус. Сярэдні ярус (20–30 м) складаюць дрэвы з каштоўнай драўнінай (палісандравае, чырвоны сандал, махагоні) і гевея, якая ўтрымлівае ў млечным соку каўчук. У ніжніх ярусах пад полагам пальмаў растуць шакаладнае дрэва (какава) і дрэвападобныя папараці. Дрэвы густа перавіты ліянамі, сярод эпіфітаў шмат архідэй (мал. 124). Узбярэжжы занятыя манграмі. *(Успомніце, што гэта такое.)*

Жывёлы гілей прыстасаваны да жыцця на дрэвах. Многія маюць учэпісты хвост, як лянівец, апосум, чэпкахвосты дзікабраз і шыроканосыя малпы (равуны, павукападобныя). Каля вадаёмаў живуць пекары і тапір. Сустрэкаюцца драпежнікі: ацэлот і ягуар (мал. 124). Шмат чарапах і змей, у тым ліку самая доўгая — анаконда (да 11 м). **Паўднёвая**

Мал. 124. Тыповыя расліны і эндэмічныя жывёлы гілей Паўднёвай Амерыкі:

а — какава, б — гевея, в — дрэвападобная папараць, г — архідэя; д — малпы равуны, е — лянівец, ё — ягуар, ж — туکان, з — калібры, і — папугай ара

Амерыка — «кантынент птушак». Гілея — дом для туканаў, папугаяў ара, гаацынаў, дрэвавых курэй і самых маленькіх птушчак — калібры (вагой да 2 г). Рэкі кішаць кайманаў і алігатаў. Тут жыве 2000 відаў рыб, сярод іх драпежная — піранія і самая буйная ў свеце прэснаводная — арапайма (да 4,5 м у даўжыню і вагой да 250 кг). Сустракаюцца электрычны вугор і ружовы дэльфін.

Субэкватарыяльныя пераменна-вільготныя лясы займаюць Усходнюю Амазонію і прылеглыя схілы Бразільскага і Гвіянскага пласкагор'яў. Сярод вечназялёных дрэў пераважаюць хіннае, фікусы, бальса. У сувязі са з'яўленнем сухога сезона сустракаюцца лістападныя дрэвы. У вільготных тропіках на ўсходняй ускраіне Бразільскага пласкагор'я на горных чырвоных глебах растуць багатыя **вільготныя трапічныя лясы**, блізкія па складзе да экватарыяльных. На субтрапічным поўдні Бразільскага пласкагор'я на чырваназёмах і жаўтазёмах растуць разрэджаныя **вільготныя змешаныя лясы** з бразільскай араўкарыі.

Саванны і рэдкалессі ў Паўднёвай Амерыцы распаўсюджаны ў двух геаграфічных паясах — субэкватарыяльным і трапічным. Яны маюць свае назвы.

С. 65

Льянас — затапляльная саванна Арынокскай нізіны.

Кампас — незатапляльная саванна Бразільскага пласкагор'я.

Льянас — **вільготная высакатраўная саванна ў Арынокскай нізіне** на чырвоных глебах. Яна затапляецца ў сезон дажджоў да паўгода, ператвараючыся ў цяжкапраходнае балота. Тут растуць маўрыкіева пальма, злакі.

Кампас уяўляе з сябе хмызнякова-дрэвавую саванну ў цэнтры Бразільскага пласкагор'я і травяністую — у яго паўднёвай

Мал. 125. Кампас

частцы (мал. 125). На фоне злакаў (барадачы, кавылі) на чырвоных і карычнева-чырвоных глебах узвышаюцца пальмы: васковая, алейная, вінная. Засушлівы паўночны ўсход Бразільскага пласкагор'я заняты сухой саваннай. Гэта рэдкалессе з калючых хмызнякоў і кактусаў. У тропіках саванны пашыраныя на раўнінах Гран-Чака.

У трапічным рэдкалессі сустракаецца дрэва кебрача («зламай сякеру») з цвёрдай і цяжкай драўнінай, якая патанае ў вадзе. Натуральную расліннасць саваннаў выцясняюць плантацыі кававага дрэва, бавоўніку, бананаў. Сухія саванны — раён пашавай жывёлагадоўлі.

Для жывёл саваннаў характэрная ахоўная бурая афарбоўка: спіцарогі алень, чырвоная насуха, грывасты воўк, страус нанду. Шмат грызуноў, у тым ліку самы буйны ў свеце — капібара. Некаторыя жывёлы гілей — браняносцы, мурашкаеды — сустракаюцца і ў саваннах (мал. 126). Усюды ёсць тэрмітнікі.

Мал. 126. Эндэмічныя жывёлы саваннаў Паўднёвай Амерыкі: а — капібара, б — браняносец, в — гіганцкі мурашкаед, г — пума, д — страус нанду

На Лаплацкай нізіне на поўдзень ад 30° пд. ш. пашырана пампа.

Пампа — стэп у субтрапічным поясе Паўднёвай Амерыкі.

Для пампы характэрная багатая злакава-разнатраўная расліннасць: злакі, дзікі лубін, мятлік, вербена, сіні гаршак (мал. 127). Чарназёмападобныя глебы пампы высокаўрадлівыя і таму моцна разараныя. Гэта асноўны раён вырошчвання пшаніцы і кармавых траў. Жывёльны свет пампы багаты на грызуноў, сустракаюцца пампаскі алень, пампаскі кот, пума, страус нанду.

Мал. 127. Пампа (пампасы)

Пустыні і паўпустыні прадстаўлены ў Паўднёвай Амерыцы ў трох геаграфічных паясах. У тропіках на ціхаакіянскім узбярэжжы на шэра-бурых глебах берагавых пустынь растуць сухія злакі і кактусы. (З чаго яны атрымліваюць вільгаць?) На шчабняватых глебах высакагорных пустынь Цэнтральна-Андыйскага нагор'я — сцелістыя і падушкападобныя травы і калючыя хмызнякі. У субтрапічных пустынях на шэразёмах пашырана рэдкалессе з акацый, кактусаў, ва ўмераных паўпустынях Патагоніі — сухія злакі і калючыя хмызнячкі на бурых паўпустынных глебах. Жывёльны свет пустынь бедны і прадстаўлены пераважна грызунамі і паўзунамі.

С. 65

Паўднёва-заходнюю вільготную ўскраіну мацерыка займаюць лясныя зоны. У субтропіках ва ўмовах міжземнаморскага тыпу клімату на ўзбярэжжы і схілах Андаў паміж 29 і 37° пд. ш. на карычневых глебах растуць сухія цвердалістыя лясы і хмызнякі з магноліі, мядовай пальмы і персеі (авакада) (мал. 128).

На крайнім поўдні Андаў ва ўмераным марскім клімаце на бурых лясных глебах растуць змешаныя лясы з букаў і падакарпусаў. Насельнікі высакагор'яў — лама, мядзведзь-акулярнік і шыншыла з каштоўным футрам. Сустрэкаецца андскі кондар з размахам крылаў да 4 м. На прыбярэжных скалах гняздуецца пінгвін Гумбальта.

У «мокрым куце» (паміж 37 і 46° пд. ш.) на бурых лясных глебах растуць вільготныя змешаныя лясы. Гэтыя дажджавыя лясы па багацці параўнальныя з гілеяй (магнолія, чылійскі кедр, паўднёваамерыканская лістоўніца, вечназялёныя букі). Тут захаваліся рэліктавыя расліны часоў Гандваны: чылійская араўкарыя і падакарпусы.

2. Вышынная пояснасць Андаў. Для Андаў характэрная вышынная пояснасць, якая найбольш поўна праяўляецца ў экватарыяльных шыротых (мал. 129). Да вышыні 1000 м распаўсюджаны гарачы пояс — гілея з мноствам пальмаў

Мал. 128. Эндэмічныя расліны і жывёлы лясоў Андаў: а — персея (авакада), б — чылійская араўкарыя, в — андскі кондар, г — мядзведзь-акулярнік, д — вікуння

і бананаў. Вышэй, да адзнакі 2000 м, — умераны пояс з хінным дрэвам, бальсай, дрэвападобнымі папарацямі і бамбукамі. Да 3200 м распасціраецца халодны пояс — высакагорная гілея з нізкарослага крывалесся. Яе змяняе марозны пояс з высакагорнымі лугамі **парамас** са злакаў і нізкарослых хмызнякоў. Вышэй за 4500 м распасціраецца пояс вечных снягоў і льдоў.

3. Ахова прыроды. Найбольшую пагрозу для прыроды Паўднёвай Амерыкі мае абязлесенне — скарачэнне плошчы карэнных лясоў пры высечках. Асабліва пацярпелі лясы Амазоніі і ўсходу Бразільскага пласкагор'я. Плошча гілеі штогод скарачаецца на 0,7–1 %. Лясы высякаюцца дзеля каштоўнай чырвонай драўніны, пад плантацыі трапічных культур і пашы для буйной рагатай жывёлы. Высечка таксама адбываецца пры будаўніцтве дарог, распрацоўцы радовішчаў нафты, газу, золата.

Для аховы прыроднага асяроддзя мацерыка арганізаваны нацыянальныя паркі. Нацыянальны парк «Ману» ў перадгор'ях Андаў — найбагацейшы па біяразнастайнасці парк свету. У ім ахоўваецца раўнінная і горная гілея. У парку «Лос-Гласьярэс» у Патагонскіх

Высакагорныя пустыні Цэнтральна-Андыйскага нагор'я — радзіма бульбы. Яе дзікія віды сустракаюцца да вышыні 4500 м.

С. 65

Мал. 129. Вышынная пояснасць Андаў у экватарыяльных шыротях

Мал. 130. Жывёлы «Чарапашыных астравоў»: а — галапагоская чарапаха, б — марская ігуана, в — галапагоскі пінгвін

Андах пад ахову ўзятыя ледавіковыя азёры, ледавікі і рэліктавыя лясы. У парку «Галапагас» ахоўваецца эндэмічная фаўна вулканічных астравоў: марская ігуана, галапагоскі пінгвін, знікаючая гіганцкая галапагоская чарапаха (мал. 130) (гл. форзац 2).

Падвядзём вынікі. Найбольшую плошчу на мацерыку займаюць прыродныя зоны вільготных экватарыяльных лясоў і саваннаў. ♦ Амазонская гілея не мае сабе роўных па багацці флоры і фаўны. ♦ Саванны Паўднёвай Амерыкі падзяляюцца на льянас і кампас. ♦ Усход Бразільскага пласкагор'я і паўднёвую частку Андаў займаюць лясныя прыродныя зоны. ♦ У Андах выразна праяўляецца вышынная пояснасць, найбольш поўна — у экватарыяльных шыротках. ♦ Найбольшую пагрозу прыродзе Паўднёвай Амерыкі мае абязлесенне.

Праверым сябе. 1. Назавіце і пакажыце прыродныя зоны Паўднёвай Амерыкі. 2. Па якой прыкмеце адрозніваюцца саванны Паўднёвай Амерыкі? 3. Што такое пампа? У якім клімаце яна ўтвараецца? 4. Якія глебы развіваюцца пад гілеямі, саваннамі, пампай? 5. Дакажыце сябрам, што гілея — самая багатая прыродная зона на планеце. 6. Як эндэмічныя жывёлы мацерыка прыстасоўваюцца да розных прыродных умоў?

Ад тэорыі да практыкі.

1. Параўнайце гілеі (або саванны) Паўднёвай Амерыкі і Афрыкі. Знайдзіце агульныя і адрозныя рысы. **2.** Вызначце па малюнку 129, якія паясы расліннасці вылучаюцца ў вышыннай пояснасці Андаў. **3.** Разгадайце кроссэнс. **4.** Складзіце воблака слоў з эндэмічнымі раслінамі і жывёламі адной з прыродных зон Паўднёвай Амерыкі (на выбар).

Клуб дыскусій. Як вы думаеце, чаму Галапагоскія астравы Чарльз Дарвін назваў «жывым музеем эвалюцыі»?

Клуб знаўцаў. **1.** Уявіце, што вы перасякаеце Паўднёвую Амерыку па 37-й паралелі паўднёвай шыраты, трымаючыся маршрута герояў рамана Жуль Верна «Дзеці капітана Гранта». Падрыхтуйце паведамленне ў блог пра змену прыродных умоў. **2.** Правядзіце міні-даследаванне: якія культурныя расліны родам з Паўднёвай Амерыкі ваша сям'я спажывае ў ежу. Аформіце вынікі даследавання ў выглядзе рэбуса.

Самаправерка. «Паўднёвая Амерыка».

